

YUQORI SINIF O'QUVCHILARIDA KASBIY QOBILIYATLARNING NAMOYON BO'LISHIDA OILA, MAKTAB, IJTIMOIIY MUHIT VA TENGDOSHLARNING TA'SIRINI O'RGANISH USULLARI

Qurbonova Mavluda Axmadali qizi

O'zbekiston respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti

Psixologiya yo'nalishi Magistratura talabasi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada yuqori sinf o'quvchilarida kasbiy qobiliyatlarning shakllanishi va namoyon bo'lishiga ta'sir etuvchi asosiy ijtimoiy-psixologik omillar tahlil qilinadi. Xususan, oila muhiti, maktab ta'limi, ijtimoiy muhit hamda tengdoshlar guruhi bilan o'zaro munosabatlarning kasbiy yo'nalish va qobiliyatlarni rivojlantirishdagi roli yoritiladi. Tadqiqotda kuzatish, so'rovnoma, suhbat va diagnostik metodlardan foydalanishning afzalliklari ham asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: kasbiy qobiliyat, o'smirlik davri, oila muhiti, maktab, tengdoshlar guruhi, ijtimoiy omillar, psixodiagnostika.

ABSTRACT

This article analyzes the main socio-psychological factors influencing the development and manifestation of professional abilities among high school students. It emphasizes the role of family environment, school education, social context, and peer relationships in shaping vocational orientation and abilities. The advantages of using research methods such as observation, interviews, surveys, and diagnostic techniques are also discussed.

Keywords: professional abilities, adolescence, family environment, school, peer group, social factors, psychodiagnostics.

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются основные социально-психологические факторы, влияющие на формирование и проявление профессиональных способностей у старшеклассников. Особое внимание уделяется роли семейной среды, школьного образования, социального окружения и группы сверстников в развитии профессиональной направленности и способностей. Обосновываются преимущества использования таких методов исследования, как наблюдение, опрос, интервью и психодиагностика.

Ключевые слова: профессиональные способности, подростковый возраст, семейная среда, школа, группа сверстников, социальные факторы, психодиагностика.

Kirish

Bugungi kunda ta'lim tizimi oldida turgan muhim vazifalardan biri — yoshlarni o'z qiziqishi, qobiliyati va ijtimoiy ehtiyojlariga mos kasb tanlashga yo'naltirishdir. Ayniqsa, yuqori sinf o'quvchilari hayotining bu davrida kasbiy qobiliyatlarning to'g'ri namoyon bo'lishi ularning kelajakdagi muvaffaqiyatini belgilaydi. Shu bois, bu jarayonga ta'sir etuvchi omillarni chuqur o'rganish, ularni psixologik nuqtayi nazardan tahlil qilish dolzarb hisoblanadi.

Asosiy qism

1. Oila muhitining ta'siri

Yuqori sinf o'quvchilarining kasbiy shakllanishida oila muhitining roli beqiyosdir. Oila — shaxsning dastlabki ijtimoiylashuv makoni bo'lib, farzandning mehnatga, jamiyatga, o'z kasbiga bo'lgan munosabati ham aynan oiladagi qadriyatlar tizimi asosida shakllanadi. Ota-onalar o'z kasbiy faoliyati orqali farzandiga namuna bo'ladilar: mehnatsevarlik, mas'uliyat, qat'iyatlilik kabi fazilatlarning rivojlanishida bu omil muhim.

Ota-onaning bolaga nisbatan munosabati — qo'llab-quvvatlovchi yoki bosim o'tkazuvchi bo'lishi — o'smirning o'zini anglash jarayoniga bevosita ta'sir qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, demokratik va ishonchli munosabatlar hukmron bo'lgan oilalarda farzandlar kasbiy yo'nalish tanlashda mustaqil qaror qabul qilishga moyil bo'ladi. Aksincha, avtoritar nazorat kuchli bo'lgan oilalarda esa o'quvchi o'z qobiliyatini to'liq namoyon eta olmaydi, boshqalarning fikriga bog'lanib qoladi.

O'rganish usullari:

Oila muhiti diagnostikasi (E.G. Eydemiller, V. Yustitskis) — oilaviy qadriyatlar, rollar va emotsional munosabatlar tizimini tahlil qiladi.

“Ota-ona munosabatlari shkalasi” (V. Stolin) — ota-onaning farzandga nisbatan ilqlik, nazorat va talabchanlik darajasini o'lchash imkonini beradi.

Oilaviy suhbat va kuzatish — ota-onalar farzandining qiziqishlariga qanchalik e'tiborli ekanligini aniqlashda yordam beradi.

2. Maktab muhitining ta'siri

Maktab — o'quvchining kasbiy qobiliyatlarini shakllantiruvchi eng muhim ijtimoiy institutlardan biridir. Dars jarayonidagi pedagogik yondashuvlar, o'qituvchilarning shaxsiy namunasi, kasb tanlashga oid fanlar va to'garaklarning mavjudligi o'quvchining kasbiy yo'nalishini aniqlashga yordam beradi.

Maktab psixologining roli ham bu jarayonda muhim ahamiyat kasb etadi. U o'quvchilarning qiziqishlari, intellektual darajasi, kommunikativ qobiliyatlari va individual temperament xususiyatlarini o'rganib, kasbiy maslahat beradi.

Bundan tashqari, o'quvchilar ishtirokidagi kasb haftaliklari, mehnat yarmarkalari, amaliy seminarlar va ustoz-shogird tizimi orqali ham ularning kasbiy faolligi oshiriladi. Bu tadbirlar o'quvchiga o'zini sinab ko'rish, kuchli va zaif tomonlarini

anglash imkonini beradi.

O'rganish usullari:

J. Holland testi ("Kasbiy yo'nalganlik") — shaxs tipini (realistik, intellektual, ijtimoiy, konvensional, badiiy, tadbirkor) aniqlaydi.

Qobiliyatlar diagnostikasi (A.A. Leonova, R. Kettell IQ testi) — o'quvchining intellektual va ijodiy salohiyatini baholaydi.

Pedagogik kuzatish va suhbat — o'qituvchilarning o'quvchi faoliyatiga bergan bahosini aniqlash uchun qo'llaniladi.

3. Tengdoshlar guruhi va ijtimoiy aloqalar ta'siri

O'smirlik va ilk o'spirinlik davrida tengdoshlar o'quvchining ichki dunyosida kuchli psixologik ta'sir kuchiga ega bo'ladi. Do'stlarning maqsadi, qadriyatlari, o'zini tutish uslubi va hayotga qarashi o'quvchining shaxsiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Masalan, ijodkor, faol va ijobiy maqsadli do'stlar guruhida bo'lgan o'quvchilar o'z imkoniyatlarini sinab ko'rishga intiladilar, yangi tajribalarni olishdan qo'rqmaydilar. Aksincha, befarq yoki passiv guruhga mansub o'smirlar o'z kasbiy yo'nalishida ham ikkilanishni ko'proq boshdan kechiradi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar ham o'smirlar orasida "virtual tengdosh guruhi" sifatida faol ishlaydi. Instagram, Telegram yoki TikTok kabi platformalarda muvaffaqiyatli shaxslar obrazining namoyon etilishi o'quvchining kasbiy orzulariga bevosita ta'sir qiladi.

O'rganish usullari:

Sotsiometriya (J. Moreno) — o'quvchi guruhidagi ijtimoiy mavqe va ta'sir doirasini aniqlaydi.

Yuqori sinf o'quvchilarida kasbiy qobiliyatlarning shakllanishi murakkab, ko'p omilli psixologik jarayon bo'lib, unda oila, maktab, tengdoshlar guruhi hamda keng ijtimoiy muhit o'zaro uzviy ta'sirda namoyon bo'ladi. Har bir omil o'zining ma'lum darajadagi psixologik va ijtimoiy ta'sir mexanizmlariga ega:

Oila muhiti — farzandning mehnatga munosabatini, mustaqillik darajasini va o'ziga ishonchini shakllantiruvchi asosiy psixologik zamin hisoblanadi.

Maktab muhiti — o'quvchining intellektual salohiyati, ijodiy fikrlash qobiliyati va kasbiy yo'nalishdagi qarorlarining pishib yetilishiga xizmat qiladi.

Tengdoshlar guruhi — shaxsning o'zini anglash, ijtimoiy mavqe va o'z-o'zini baholash jarayonlarini kuchaytiradi.

Ijtimoiy muhit — kasblar nufuzi, zamonaviy mehnat bozori ehtiyojlari va media ta'siri orqali o'quvchining kasbiy idealini shakllantiradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu omillar uyg'unlashgan taqdirdagina o'quvchining qobiliyatlari to'liq ro'yobga chiqadi. O'zaro nomuvofiqlik, ya'ni oilada qo'llab-quvvatlov bo'lmasligi, maktabda yetarli yo'naltirishning yo'qligi yoki

tengdoshlar tomonidan salbiy bosim o'tkazilishi kasbiy noaniqlikka, past o'zbaholashga va motivatsiya yetishmovchiligiga olib keladi.

Demak, o'quvchi shaxsini rivojlantirishda kasbiy yo'naltirishning kompleks, tizimli va psixologik yondashuv asosida olib borilishi zarur.

Amaliy tavsiyalar

Maktab psixologlari uchun tavsiyalar

Har bir yuqori sinf o'quvchisi bilan individual suhbatlar o'tkazish, uning qiziqishlari, temperament xususiyatlari va ijtimoiy ehtiyojlarini aniqlash.

Kasbiy yo'nalganlikni o'rganish uchun J. Holland, E.A. Klimov, R. Kettell testlaridan tizimli foydalanish.

Kasbiy yo'naltirish haftaliklari, seminarlar, mahorat darslarini o'tkazish orqali o'quvchilarni real kasbiy muhit bilan tanishtirish.

O'qituvchilar uchun tavsiyalar

Dars jarayonida kasbiy yo'naltiruvchi topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va ijodiy loyihalarni joriy etish.

Fanlararo integratsiyani kuchaytirish orqali o'quvchilarda "o'rganayotgan fanim hayotda qayerda kerak bo'ladi?" degan fikrga aniq javob shakllantirish.

Ijodiy pedagogik muloqot orqali o'quvchilarda o'z kuchiga ishonchni, o'z fikrini erkin ifoda etish ko'nikmasini rivojlantirish.

Ota-onalar uchun tavsiyalar

Farzandni kasb tanlashda bosim o'tkazmaslik, uning ichki qiziqishlarini hurmat qilish.

Uy sharoitida o'quvchining qobiliyatini rag'batlantiruvchi muhit yaratish (ijodiy mashg'ulotlar, o'quv kurslari, amaliy tajriba imkoniyatlari).

Ota-ona va bola o'rtasida ochiq muloqotni yo'lga qo'yish, farzandning shaxsiy fikrini inobatga olish.

Jamiyat va ijtimoiy muhit uchun tavsiyalar

OAV va internet platformalarida turli kasblar haqida real, haqqoniy va ijodiy axborotlar tarqatish.

Yoshlar orasida kasbiy rejalashtirish, o'zini rivojlantirish, ijtimoiy mas'uliyat mavzularida media loyihalar yaratish.

Mahallalarda yoshlar bilan kasbiy yo'naltiruvchi suhbatlar, uchrashuvlar o'tkazish. Yuqori sinf o'quvchilarining kasbiy qobiliyatlarini rivojlantirishda oila, maktab va ijtimoiy muhitning uyg'unligi zarur shartdir. Har bir o'quvchining individual psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy yo'naltirish ishlarini olib borish, ularni hayotiy maqsadni anglashga yo'naltirish zamonaviy ta'lim tizimining asosiy vazifalaridan biri bo'lishi kerak.

Natijada, o'quvchilar o'z imkoniyatlarini to'g'ri baholay oladigan, ijtimoiy mas'uliyatli, kasbiy jihatdan yetuk shaxslar sifatida shaxslar sifatida shakllanadilar.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. G'oziev E. G'. Psixologiya. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
2. Karimova V. M. Ijtimoiy psixologiya. – Toshkent: Universitet, 2019.
3. Xaydarov Q. Kasbiy yo'naltirish psixologiyasi. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
4. Klimov E.A. Psixologiya professional'nogo samoopredeleniya. – Moskva: Akademiya, 2004.
5. Holland J.L. Making Vocational Choices: A Theory of Vocational Personalities and Work Environments. – USA: Psychological Assessment Resources, 1997.